

A *-ni* főnévi igenévképző a rokonyelvek tükrében

A magyar *-ni* főnévi igenévképző eredetének, ősi hangalakjának és elsődleges funkciójának oly sokszor vitatott,¹ de mindmáig megnyugtató módon meg nem oldott problémáihoz — megpróbálnék ezúttal a rokon nyelvek tanúvallomásai alapján közeledni.

Elsősorban azokat a rokon nyelveket szeretném vizsgálat alá venni, amelyekben a kutatók egységes — vagy nagyjából egységes — álláspontja szerint a m. *-ni* főnévi igenévképző szabályos megfelelői megtalálhatók, így a permi nyelveket — különösképpen a zürjént —, valamint a vogult. Nézzük meg először a permi nyelvek tanulságait.

1. A permi *-ni* (*-nis*) képzőnek a magyar *-ni*-vel való genetikai kapcsolata a szorosabb permi-magyar (ill. ugor) érintkezés egyik perdöntő bizonyítékának szokták tekinteni. Idézem BÁRCZIT: „Vajon elképzelhető volna-e, hogy két ilyen idegen nyelv között szinte a nyelvi egységig menő oly szoros kapcsolat létesüljön, hogy nemcsak közös szerkezeti elemek (mint pl. a főnévi igenév ragja) mutakozzanak, de közös hangváltások is menjenek végbe bennük (pl. a *denasalisatio*)” (MNY. XXXIX, 287). Hasonlóan: MOOR E.: NYR. LXXII, 244, ALH. II, 426—7; PAIS: MNY. XLIX, 287; HAJDÚ P.: MKE. 44—5; V. V. GUDKOVA—SZENKEVICS, СОВ. ЭТН. 1951/2, 190 kk.

ITKONEN, a magyar és szovjet állásponttól eltérően, a permi és magyar nyelvekben kimutatható hangtani, morfológiai és lexikális egyezésekben nem látja e nyelvek közötti lényegesebb és szorosabb kapcsolatokat feltétlen bizonyítékait (FUF. XXXII, Anz. 72—73).

Én azonban, az ő meglehetősen szkeptikus álláspontja ellenére is, inkább a BÁRCZI és HAJDÚ-féle felfogás mellett tartanék ki, és egyáltalában nem tartanám a véletlen egyezés művének sem a lexikális, sem a hangtani egyezéseket, de legkevésbé az egyes morfológiai elemek (így pl. a főnévi igenévképző) hangalaki és jelentéstani (funkcionális) azonosságát, amellyel a zürjén képzőrendszer beható tanulmányozása közben elég szép számmal találkoztam.

Ha a magyar *-ni* főnévi igenévképző a permi-ugor kapcsolatok (?permi-magyar kétnyelvűség)² idején került bele nyelvünk — valamint az obi ugor nyelvek — formáns állományába, akkor a képző ősi hangalakjának, eredetének és elsődleges funkciójának megállapításakor — úgy vélem — döntő súllyal eshetik latba mindaz, amit e vonatkozásokban a permi *-ni* (*-nis*) inf. képzővel kapcsolatban megállapíthatunk.

¹ E kérdés irodalmára vonatkozólag l. SIMONYI, TMNY. 511 kk; MELICH: MNY. XXXIII, 71 l. lábjegyzet; B. LÓRINCZY ÉVA, KTSz. 99—101; KÁROLY S., Nyelvtv. Ért. 10: 25 kk.

² L. erről: MOOR E.: ALH. II, 414—429, NYK. LIV, 90 kk; PAIS: MNY. XLIX, 287.

2. Mit mondanak a permi adatok a *-ni* képző ősi hangalakjára és egyszersmind eredetére vonatkozólag?

MOÓR ELEMÉR szerint „a permi nyelvekben ez a végződés abban az eredetibb mélyhangú alakjában szerepel, amely a mai magyar alaknak is előzménye” (Nyr. LXXII, 244). Megállapítása helyes, mert ha megvizsgáljuk a *-ni* infinitívus képző permi megfelelőit, akkor csaknem valamennyi nyelvjárásban (kivéve az *i*-ző nyelvjárásokat; l. ЛITKIN, Dial. Chr.³ 22) *i* véghangzós képzővel találkozunk. Sőt, ha nem a mai nyelvállapotot vesszük alapul, hanem a nyelvemlékek koráét, akkor nem is *-ni* elemmel találkozunk, hanem *-nis*-szel. Pl. *мыскыныс 'омыть, мыть'*; *войнныс 'говорить'*; *вормодчыныс 'разговаривать'* (l. ЛITKIN, Drevn.⁴ 114). Ez az ősbibb alak őrződött meg feltehetőleg az udorai nyelvjárás *-nis* infinitívus végződésében is. Pl. *dugdĭ k o s a s n i s* 'höre auf zu streiten'; *dugdĭ j u n i s v i n a* 'höre auf Branntwein zu trinken' (WICHM.—UOT., Wortsch. 402); *bĭd mort kesjas k u v n i s, kolę jen - nogĭni o v n i s* 'Alle Menschen werden sterben, man muss [also] gottesfürchtig leben' (WICHMANN, Syrj. Volksd. 176). És ez annál inkább is elképzelhető, mert tudvalevőleg az udorai nyelvjárást beszélők alkották egyikét azon törzseknek, amelyek a nyelvemlékes kor kezdetén (permi szent István idejében, a XIV. sz. végén) a Vicsegda mentén lakó és az ópermi nyelvet, illetőleg nyelvjárásokat beszélő őslakosságra rátelepedtek (l. erről Drevn. 121). Így egynéhány archaikus vonás megőrződhetett nyelvükben.⁵

A mai zürjén és permják nyelvjárások *-ni* [a jusvai nyelvjárásban *-n(i)* is], КР. (GEN) *-no* végződése, valamint a votj. (WICHM.) M. J. MU. *-inĭ*, G. Ū. *-inĭ* (*-ni*) alakjai (l. ezekről: Drevn. 144; LAKÓ, i. m. 42—43; МЕДВЕЦЗКЫ: НУК. XLI, 422—4), feltehetőleg csak a viszonylag egységes ópermi nyelvnek nyelvjárásokra bomlása után szilárdulhattak meg és terjedhettek el — külön nyelvi fejleményként — a rövidebb, *-s* nélküli formákban (kb. a XV—XVI. sz.-tól kezdve). A XIV. sz.-ból való permi nyelvemlékekben a *-nis* rövidebb alakváltozataival ugyanis nem találkozunk, mint ahogy a magyarban sem találkozunk a XV. sz. előtt *-ni* végű infinitívusokkal, csupán *-nia*, *-nie* végű ragozott infinitívusokkal, pl. НВ. *elnie*; *ovdonia ef ketnie*; *iochtotnia* (ÓMO. 69—70).

Hogy miért éppen ezekkel az alakokkal állítom párhuzamba az ópermi nyelvemlékek alapján ősbibbnek tartható *-nis* végű infinitívusokat, annak egyszerű magyarázata az, hogy alakilag, illetőleg szerkezetileg tökéletesen megfelelnek egymásnak, még ha genetikailag látok is közöttük eltérést. Mindkét járulék ugyanis egy *-n* + magánhangzó elemből és a 3. személyű birtokos személyragból áll (l. fent LAKÓ megállapítását; 5. lábjegyzet, valamint ЛITKIN, Szovr.⁶ 240, Примечание). A két alak közötti különbség csupán annyi,

³ В. И. Лыткин, Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам. Москва 1955.

⁴ В. И. Лыткин, Древнепермский язык. Москва 1952 (a továbbiakban: Drevn.)

⁵ Meg kell jegyezni, hogy az udorai nyelvjárás *-nis* inf. alakját LAKÓ, WICHMANNNA hivatkozva 3. szem. személyraggal megtöltött „újabb fejlemény”-nek tartja (Fgr. Ért. II, 42). Én azonban az általa idézett helyen (SUSA. XXI₃, 26) — semmilyen korhatározó értékű megjegyzést nem találtam, csupán ennyit: „Das Verbalnomen I. geht in U. auf *nis* (sonst auf *-ni*) aus, ist also mit dem Possessivsuffix der 3. Pers. versehen.”

⁶ В. И. Лыткин, Современный коми язык. Сиктивкар. 1955. (Rövidítése: Szovr.)

hogy a XIII. sz.-ból kimutatható magyar *-nia*, *-nie* képző nem egyenes és szabályos folytatása a feltehetően még a permi nyelvemlékes kort megelőző, tehát már az őspermiből átkerült **-n● + *-s●*⁷ elemekből álló képzőmorfémának, hanem annak a nyelvemlékes kor kezdetén (a XI. sz. után) újraragozással előállott alakváltozata.

Mielőtt ebben a kérdésben tovább mennénk, le kell tehát szögeznünk, hogy a permi infinitivus ősi hangalakja nem *-ni* volt, amelynek végéről egy ősi **-k* lativus rag lekopott (vö. MELICH : NyK. L, 274 ; LAKÓ : Fgr. Ért. II, 42), hanem a permi nyelvemlékek tanúsága szerint *-nis* (még előbb **-nis●*).

Igy, ha a permi és a magyar infinitivus képző genetikailag összetartozik — ebben a kérdésben pedig eléggé egységes a kutatók álláspontja —, akkor a magyar *-ni* *i*-jében sem kereshetünk lekopott, illetve beleolvadt **-k ~ *-γ* lativus ragot, mint ahogy ezt eddig tettük (e kérdés irodalmáról l. B. LŐRINCZY É., i. m., 100 ; KÁROLY, i. m. 27), hanem ősi **-s* 3. személyű birtokos személyragot, amely a tövégi magánhangzóba beleolvadva éppen úgy eredményezhetett *i* képzővéghangzót, mint a **-k > *-γ*, vagy talán még helyesebben a **-j* lativus rag (az előbbiről l. BÁRCZI, Hangtört. 66, 67, MNy. XLIII, 44—45 ; az utóbbiról : TOIVONEN : FUF. XXVIII, 10 kk.). Ebben az esetben pedig az e kérdéssel foglalkozó kutatók azon táborra áll közelebb az igazsághoz, amelyik a magyar főnévi igenévképző személyragos alakjait tekinti ősi birtokos személyragos alakokká, és ezekből próbálja levezetni a *ni* (illetve *-nia*, *-nie*) végű infinitivusi alakot is (l. MELICH : NyK. L, 272 kk. ; MÉSZÖLY, Nyelvt. fejt. 18, ÓMSz. 182—183), mégha a képző eredetének magyarázatában nem is tudok velük minden tekintetben egyetérteni.

Mind a magyar, mind pedig a permi nyelvemlékek [jóllehet az utóbbiakban 1. és 2. személyű alakokra, sajnos, nem találtam adatokat] azt bizonyítják, hogy a nyelvemlékes kor hajnalán az infinitivus birtokos személyragos használata volt az általánosabb ; „nyelvi emléke”-ként . . . ; a nem absztrakt, hanem konkrét gondolkodásnak. A *-ni* képzős igenév kifejezte fogalomnak nem általános, nem elvont voltát, hanem konkrét esetül voltát jelzi a valakihez, vagy valamihez kapcsoló személyrag. Ősibb lelki és nyelvi állapot emléke.” (l. MÉSZÖLY, Nyelvt. fejt. 17, ÓMSz. 182). Másképpen látják a kérdést : SZINNYEI (MNy. XXXII, 217 kk.), PAPP I. (MNy. XXXIII, 38 kk.) és ZOLNAI GY. (MNy. XXXIII, 288), akik eredet szempontjából teljesen különválasztják a *-ni* végű és a birt. személyragos infinitivusi formákat,⁸ és a kettő keveredésével magyarázzák a szokásostól eltérő *-nia*, *-nie* (tb. *-niuk*, *-niük*) alakokat. KERESZTES (Nyr. LXXVII, 341) és KÁROLY (i. m. 71) a birtokos személyragos alakokat a személyragtalanokhoz viszonyítva későbbi, analógiás és még több más tényezőtől függő alakulatoknak tartják. — A ragozott alakoknak a régiségből kimutatható szélesebb körű használatában feltétlenül szerepet játszottak a KERESZTES-től és KÁROLY-tól említett tényezők. Abban a kérdésben viszont, hogy a személyragos vagy személyragtalan alakok voltak-e az elsődlegesek, én inkább MÉSZÖLY alapján állok, annál is inkább, mert álláspontját nemcsak a magyar, hanem a permi nyelvemlékek is támogatják.

⁷ Az egyes szám 3. személy birtokos és igei személyragjainak őspermi **s. ~ *z* alakjáról l. LAKÓ, i. m. 51.

⁸ Az előbbieken egy *-n* deverbális névszóképzős névszó lativus ragos, utóbbiakban ugyanezen képzős névszó személyragos alakjait látják.

A permi nyelvemlékek *-nis* végű alakjairól már szoltam. Lássuk most a magyar nyelvemlékeket! A legrégibb összefüggő nyelvemlékünkben, a Halotti Beszédben személyragos infinitívusokkal találkozunk (*elnie, ovdonia* stb.).

Ide vehetjük még az Ó-magyar Mária-siralom KÁROLY SÁNDORTól „kétes értelmezésű”-nek mondott (i. m. 70) „*tuled ualmun*” (!) = tóled válnom [kell?] alakját is. A XV—XVI. sz.-i kódexek birtokos személyragos alakjait (l. ezekről MELICH : NyK. L, 269 kk., és KÁROLY, i. m. 67 kk.) már ide se vonom, mert lehetséges, hogy a KERESZTTESTől és KÁROLYTól vázolt módon keletkezett újabb analógias alakulatok, vagy „a tudóskodó szabatosság” (vö. KÁROLY, i. m. 68) hívta őket életre. Véleményem szerint azonban azt sem tarthatjuk teljesen kizártnak, hogy megőrzött régiségek. Hiszen pl. a BécsiK. „*ki ki hozta mō atainkat Egip̄tōnac földēbpl a d n i a mōnēkōnc a tēyēl [v] a mēzēl folo földēt* (99) ragozott infinitívusi alakja alakilag — de szintaktikailag is — pontosan megfelel a HB. *iov felevl i o c h t o t n i a ilezie wt* (ÓMO. 70) alakjának.

Most már az a kérdés, hogy a legrégibb magyar nyelvemlékek *-nia, -nie* egyes szám 3. sz. személyragos infinitívusa miért nem szabályos megfelelője a permi *-nis*-nek, amellyel alaki és szerkezeti azonosságot mutat?

E kérdés boncolgatásakor azonban először szembe fogunk találkozni a magyar hangtörténet egyik nehéz és még maig sem eléggé tisztázott kérdésével, a veláris *ĭ* problémájával. Ez azonban a szövégi **-s*• elemnek a tővégi magánhangzóba való beleolvadását és a képzővégi *i* keletkezését nem befolyásolja. Mert akár egy **-ni* + szem. ragból labializációval keletkezett ómagyar **-nu* (illeszkedéssel **-nü*) + személyragos alakot teszünk fel elsődlegesnek⁹ [feltéve, hogy hiszünk a veláris *-i*-nek az ősmagyar kor végén való meglétében], akár pedig egy **-ni(s)* > ősm., ill. ómagy. **-ni* alakot [ha az *ĭ* > *i* változást az ősmagyar korban már lezártnak tekintjük], a képzővégi magánhangzóba beleolvadó **-s*• mindenképpen *o*-s diftongust eredményez. Ebből pedig szabályszerűen fejlődik az *é* ~ *i* (illeszkedéssel *á*), rövidüléssel : *e* ~ *i* (~ *a*) (l. BÁRCZI, Hangtört. 66—67). Én a labializációs magyarázatot bizonytalansága miatt (l. HIDVÉGI : MNyjár. I, 109; BÁRCZI, Hangtört. 41), inkább az utóbbi alakváltozat elsődlegességét vallanám, és ezt úgy magyaráznám, hogy az **-s*• eltűnése, illetve a képzővégi magánhangzóba való beolvadása akkor következhetett be, amikor az *ĭ* > *i* változás már lezártult. Az ily módon keletkezett *ii*-s diftongus azután szabályszerűen válhatott *i*-vé, majd *i*-vé.¹⁰

Így tehát az ő s m a g y a r k o r e l e j é r e én a következő alakokat rekonstruálnám :

**ou̯donim*• (v. **ou̯donim*)

**ou̯donid*• (v. **ou̯donid*)

**ou̯donis*• (v. **ou̯donis*)

**ou̯donim•ok* (v. **ou̯donim•ok*)

**ou̯donit•ok* (v. **ou̯donit•ok*)

**ou̯donis•ok* (v. **ou̯donis•ok*)

Ezekből az ő s m a g y a r k o r v é g e felé kifejlődhetett az : **ou̯donim, *ou̯donid, *ou̯doni* (**kēnim* stb.); az ó m a g y a r b a n pedig illeszkedéssel

⁹ MELICH : NyK. L, 273.

¹⁰ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a lehetőséget sem, hogy a magyarság ősei olyan ópermi nyelvjárásokkal is megismerkedhettek, amelyek a szuffixális szótagban *ĭ* helyett *i*-t használtak (pl. a felső-vicsegdai és komi-jazvai nyelvjárásokkal) — (l. e nyelvjárásokról LITKIN, Drevn. 121, Dial. Chr. 22, 53).

az: **ou̯donum*,¹¹ **ou̯donud*, **ou̯doni*¹² (**kētnūm* stb.) féle birt. személyragos paradigmá.

Azért tartom a *-ni* végű 3. szem. alakot az ősibbnek, nem pedig a SZINNYEITŐL (MNY. XXXII, 222) és MELICHTŐL (NyK. L, 272) feltett **-na* ~ **-nē* alakot (**ou̯dana*, **kētnē*), mert az utóbbi végződésekre a legrégibb nyelvemlékekben nem találtam példát. — A kódexekben található *-nya*, *-nye* végű alakok nem eredeti **-na*, **-nē*-re mennek vissza, mint ahogy pl. a *-nye*-vel kapcsolatban MELICH megállapítja (NyK. L, 271), hanem *-nia*, *-nie*-re [a *-nia*, *-nie*-ről l. MELICH, i. m. irodalommal, KÁROLY, i. m. 69]. Pl. MünchK. 78: *adanac nēki i n̄ n̄ a*; BécsiK. 101: *pāzāzoltal nēki mēgi 2 n a te toruenedēt* (a *mēgi 2 n a* MELICH szerint hiba *megir̄na* helyett. i. m. 267). — MÉSZÖLY **vēnni-m*, **vēnni-d*, **vēnni-e*, valamint **hozni*m stb. alakokból indul ki és nyiltabbá válással, illetve illeszkedéssel magyarázza a mai birtokos személyragos alakokat (Nyelvt. fejt. 19, ÓMSz. 183). A 3. sz. kikövetkeztetett **vēnni-e* alakja azonban kissé kérdéses előttem [én ugyanis a **vēnni* > **vēnni* > **vēnni* alakot tartanám eredetibbnek].

Véleményem szerint a nyelvemlékek *-nia*, *-nie* végű birtokos személyragos alakjai úgy keletkezhettek, hogy a *-ni* *i*-jének birtokost jelölő értéke lassan elhomályosodott, és így a nyelvérzék újraragozással hozzáfűzte a *-a*, *-e* birtokos személyragot.¹³

Ily módon jöhettek létre a HB. *munda neki elnie*; *kinec odut hotolm ovdonia ef ketnie* stb.-féle határozott személyhez [részeshatározóval kifejezve] fűződő ragos infinitívusok. Ezek mellett tovább élhettek a rövidebb *-ni* végű infinitívusok is. A két alak használatában később funkcióelkülönülés mutatkozott.

a) Ha a cselekvő személyhez kötés a személy ismeretlen volta miatt nem volt lehetséges, akkor az *-a*, *-e* birtokos személyrag nélküli, rövidebb *-ni* végű alakot kezdték használni.

Erre a lehetőségre mutatna a permi (zürjén) nyelvek analógiája is. A zürjénben is a rövidebb *-ni* végű alakok — amelyekkel csak a nyelvemlékes kor utáni időkből származó népköltészeti termékekben találkozunk — csak akkor használatosak, ha az igenév kifejezte cselekvés nem köthető határozott személyhez.¹⁴ Pl. (VdKomi 445) V. *medalasn̄j sešša gort v e t s n̄ j* 'Dann nimmt man einen Sargmacher auf; (uo. 450) V. *kažnež r̄jt p̄st̄t̄asasn̄j* — *med o z t e d n̄ j* — *n̄ivjas zonmen, zonjas n̄ilen* 'Jeden Abend verkleiden sich — damit man sie nicht erkenne — die Mädchen als Burschen, die Burschen als Mädchen'; (uo. 451) V. *užnajtasn̄j da o z i m̄j š k̄j n̄ j* 'Man nachtmahlte, wäscht aber [das Geschirr] nicht ab'. A közölt példák tanúsága szerint a főnévi igenév rövidebb alakja ilyenkor névszói állítmányként áll, és benne általános alany fogalma rejlik. Hasonló példákat találunk a magyarban is. Pl.: *Nehezen úszni a köntösben. Hát a szépet, s a faképet Nem különböztetni*

¹¹ Ez az alak őrződött meg feltehetőleg az ÓMS: **ualmun* (kell. v. van; utóbbi lehetőségről PAPP I.: MNY. XXXIII, 40) alakjában.

¹² A 3. személy nem illeszkedett alakját talán úgy magyarázhatjuk, hogy abban a korban, amikor a második szótagban az *i* > *u* hasonulás bekövetkezhetett (az adatok tanúsága szerint már a XI. sz. elején, l. TA.: *aruk tue*) — a *-ni* *i*-je még hosszú volt, tehát **-ni*, így nem illeszkedett.

¹³ Lehetséges, hogy először éppen olyan nyelvjáráásokban keletkeztek, amelyekben az *-i* birt. szem. rag nem volt ismeretes.

¹⁴ ЛІТКІН az inf. személy ragtalan formáját, „неопределенная форма инфинитива”-nak nevezi, tehát: határozatlan alaknak (Szovr. 188 §, 240).

meg? (KLEMM, Tört. Mttan. 48; példákat uo. és KÁROLY, i. m. 57, 59).

b) A *-nia*, *-nie* végű infinitivusi alakok eredetileg 3. személyt jeleztek. Fejlődésük egy másik irányára MÉSZÖLYT idézve mutatok rá:

„Az uráli nyelvek személyragozásában gyakori eset, hogy a 3. személyű alak kerül helyébe az első és második személyűnek: ezt észlelhetjük abban a régi jelenségben is, hogy mind az egyes, mind a többes számú és bármely személyű állítmány mellett is egyes harmadik személyragos *-nia* suffixumú igenév a bővítmény” (ÓMSz. 182).

Erre az ősi jelenségre igen sok példát találunk kódexeinkben. Pl. 1. szem.: JókK. 15: *nem akarom evtett bantanya*; 2. szem.: uo. 18: *latatol haborodotnac lenye*; JordK. 656: *atyatoknak kywanfagat akaryatok tennye* stb. (Példákat l. még KÁROLY, i. m. 68; KERESZTES K.: Nyr. LXXVII, 341.) Meg kell említenem, hogy KÁROLY (i. m.) a XVI. sz.-i kódexekből vett adatok mellé — összehasonlításképpen — nagyon sokszor kiteszi a XV. sz.-i kódexek hasonló értelemben használt adatait, amelyekben az 1. és 2. személyhez kapcsolás még 1. és 2. szem.-ű személyragokkal történik. Pl. JordK. 656: *atyatoknak kywanfagat akaryatok tennye* (vö. MünchK. 211., *tènnètec*). — Ezen példáknak az 1. és 2. személyre vonatkozó *-nia*, *-nie* (*-nya*, *-nye*) végű alakjaiban nézetem szerint megőrzött régiséget kell keresnünk. — A *-nia*, *-nie*-nek eme összes személyi vonatkozást jelölő szerepéből könnyen magyarázható az, hogy egyes esetekben teljesen elvesztette nemcsak eredeti, egyes szám harmadik személyre vonatkozó funkcióját, hanem minden személyi vonatkozását is, és a *-ni* végű igenévképzőhöz hasonlóan, általános és határozatlan alanyt jelölő igenévképzővé értékelődött át.¹⁵ KÁROLY lehetőnek tartja, hogy e funkciójában alakilag is elkülönült a *-nia*, *-nie* végű 3. szem. ragos alakoktól, és így vált *-nya*, *-nye* végűvé (i. m. 69).

Ezt a kérdést azonban még a példák tüzetesebb egybevetése alapján kellene megvizsgálnunk.

Én inkább nyelvjárási eltérésnek magyaráznom a két alakváltozatot. Hiszen a mai nyelvjárásokban is megtaláljuk a személyrag funkcióját elvesztett, ragtalan infinitivus képző szerepre átértékelődött *-nia* (*-nie*) képzőt, mint megőrzött régiséget, *-nia* (*-nya*) ~ *-nie* (*-nye*), tehát mindkét alakban. Pl. a szlavóniai nyelvjárásban: *Azok tudnak d a l o t n i á*. *Énném, csak volna mit énnie* (l. MELICH, i. m. 266); a dunántúli nyelvjáróterületen: *innya, kényne; hinya* (KÁLMÁN B., A mai magyar nyj. 24). A személyragtalan *-ni* igenévképzővel ily módon teljesen egyenértékűvé vált *-nia* képző azután e funkciójában teljesen kiszorult a nyelvhasználatból, csupán néhány kódexben — talán nyelvjárási sajtáságként —, valamint némely nyelvjárásban őrződött meg. Helyét elfoglalta a *-ni*. Mint 3. személyre mutató képzőalak azonban továbbra is eleven. (Másképpen: KÁROLY és KERESZTES, i. m.)

3. A képző eredetének kérdését a fentiek szerint nagyjából tisztázottnak is tekinthetnők. A *-ni* tehát az ősmagyar korban **-s* birt. személyraggal [eredetileg **s* determinatív elemmel] ellátott *-n* képzős igenév volt s a képzővégi magánhangzóba beleolvadó **-s* funkciójának elhomályosodásával, később, a XI. sz. után vehette fel az *-a*, *-e* birt. személyragot; de a XV—XVI. sz.-ban [az előbbi korból nincsenek rá adataink], bizonyos mondattani helyzetben az eredetibb, rövidebb *-ni* formával is találkozunk.

¹⁵ A *-nia*, *-nie* végződésű igenév e szerepéről l. MÉSZÖLY, Nyelvt. fejt. 18, ÓMSz. 182; MELICH: NyK. L, 271; KÁROLY, i. m. 68—69; KERESZTES, i. m. 341.

Ez később azután lassan kiszorította a *-nia* alakot. Hogy a személyrag nélküli *-ni* képző *i*-jében a kutatók egy része *-i* lativus ragot keresett, az természetesen adódik abból a tényből, hogy az infinitivus elsődleges szerepének a cél- és véghatározói szerepet tartják, és hogy a magyarban van *-i* lativus rag is (pl. *neki, teli, messzi*). Az, hogy ez a lativus rag, mint a kutatók többsége gondolja **-k > *-γ*-re megy-e vissza (vö. BÁRCZI: MNy. XLIII, 44—45), vagy pedig **-j (*-i)*-re (l. TOIVONEN: FUF. XXVIII, 10 kk.) — a *-ni* igenév képzőnél másodrendű kérdés. Ebben az *i* ugyanis nem lativus rag.

Hátra van azonban még az *-n* elem eredetének tisztázása.

Mi lehetett eredetileg az *-n* elem? Deverbális nomen képző-e, aminek a kutatók zöme tartja, vagy pedig lativus rag, amelynek megfelelői meglennének az obi-ugor nyelvekben (vog. *-nə, -nā, -nä, -n* 'hoz, -nek'; osztj. *nā* 'hoz, -nek'; SZINNYEI, NyH.⁷ 137), és amely máig is megőrződött volna a palóc és északkeleti nyelvjáróterület *-ni (-nyi)* lativus ragjaiban?¹⁶ (l. erről MÉSZÖLY, i. m.; KÁLMÁN: MNy. XLVIII, 118).

Ha az *i* nem lativus rag, hanem egy a tővéghangzóba beleolvadt **s* 3. szem. birt. személyragnak a maradványa, akkor az ősinek, eredetinek vélt vég- és célhatározói funkció hordozója csak az *-n* lehet, és ebben az esetben az *-n* nem deverbális nomen képző, hanem határozórag.

MÉSZÖLY és KÁLMÁN is határozórag — mégpedig lativus — eredetűnek tartják a *-ni* inf. képzőt (i. m.), csak arról nem nyilatkoznak, sajnos, hogy egységes, egyszerű suffixumnak tartják-e, vagy pedig két elem kapcsolatának.

Ha egységes járuléknak tekintjük, rögtön felvetődik az első probléma:

Volt-e a fgr. alapnyelvben egy **-n* lativus rag is? A finnugor nyelvészek elég széles köre vallja, hogy volt. Ezt a lativusi **-n*-t találnók meg SETÄLÄ szerint a finn illativus és allativus *-n* végződésében, mint egy ősfinn **-η* folytatásait (Über einen gutturalen Nasal im Urfinnischen; Festschrift til W. Thomsen 239—241). PAASONEN nem **-η*-re, hanem finn-permi **-ń*-re vezeti vissza a fenti végzések *-n*-jét, valamint a permi lativusi *-ń*-t (Vir. 1917: 28).¹⁷ [BEKE a locativusi és lativusi **-n* mellé még egy ősi **-n* genitivus ragot is felvesz (Nyr. XLIII, 92), tehát nemcsak két, hanem három különböző eredetű **-n* elemet tesz fel a fgr. alapnyelvre vonatkozóan.]

Én azonban — eddigi kutatásaim alapján — inkább TOIVONEN véleményéből indulnék ki, aki — a RAVILÁTÓL és WIKLUNDTÓL is azonos eredetűnek tartott — genitivusi és instructivusi *-n*-et kapcsolatba hozza a régi finn irodalmi nyelvből és a cseremiszből kimutatható (lativusi értékű) *-n* adverbium raggal: fi. *edemen* 'weiter, vorwärts'; *taghan* 'hinter' (Akk.), 'hinten'; *tygön* 'nach, zu'; cser. *li-šan* 'in der Nähe, zu'; *β-rlän* 'auf, (wohin?)', valamint a birtok többségét jelölő *-n* elemmel, és valamennyit egy *-n* casus-ragra, ill. adj. képzőre vezeti vissza (FUF. XXVIII, 18). De hogy mi volt ez a casus, arról nem szól. WIKLUND is a meglehetősen tág értelmű *k o n n e k t i v u s* nevet adja ennek a bizonyos *n* casusnak (vö. RAVILA: FUF. XXVII, 78), amely azonban a hozzá fűződő jelentések alapján (l. uo.), inkább *h o l* kérdésre felelő határozónak volna tekinthető, tehát *l o c a t i v u s n a k*, mintsem a *h o v á* irány jelölőjének, *l a t i v u s n a k*.

¹⁶ BERRÁR „Családi helyrag”-nak nevezi. (M. Tört. Mttan. 33.)

¹⁷ L. erről még UOTILA, KonsP. 233. irodalommal; HAKULINEN, SKRK. I, 48; PAPP I., Finn nyelvtan 67.

A fgr. locativusnak az instructivussal való jelentéstani kapcsolatát elismerik ugyan kutatóink (l. RAVILA : FUF. XXVII, 80 ; ITKONEN : Vir. 1957 : 15 ; KETTUNEN : uo. 300), hangtani szempontból azonban mégis elválasztják a *-na*, *-nä* loc. ragot az *-n* genitivus-instructivus ragtól, így természetesen az utóbbival egyeztetett *-n* lat. ragtól is, és a kettőt egészen különböző eredetűnek tartják (l. ITKONEN, i. m.).

Ezzel szemben én inkább azokhoz csatlakoznék, akik a két rag-elem kapcsolatát nem vonják kétségbe, és az instructivus (genitivus, *l a t i v u s*) *-n* ragját a *-na*, *-nä* bizonyos mondatfonetikai helyzetben keletkezett meg-rövidült alakjának tartják (l. erről BUDENZ, UA. 378 ; TAULI : FUF. XXXIII, 194—197 irodalommal ; legújabban KETTUNEN : Vir. 1957 : 300).¹⁸ Mint lehetőséget felvetném azt a gondolatot, hogy a fent tárgyalt rag- és képző-elemek mind egy ősi **-n•localis elemre* vezethetők vissza, amelynek eredetileg talán nem is volt sem határozottan hol, sem pedig hová irány jelölő szerepe, hanem csupán valamilyen statikus helyviszonyt jelölt ; különböző szerepei (locativus, lativus, instructivus, genitivus, adj. poss. stb.) a mondat összefüggésében kapcsolódtak hozzá. Hogy egyes ősi suffixumok idők folyamán különféle funkciókra adaptálódhattak, arra KLEMM is utal : „az eredeti közös határozóragok az egyes fgr. nyelvek külön életében különböző funkciókat fejlesztettek ; továbbá az analógia hatása folytán a határozós szerkezetek nagy változásoknak vannak alávetve, és az egyes nyelvek a határozós viszonyok kifejezésében sokszor más-más észjárásból indulnak ki” (MNY. XVIII, 14). Az analógián és észjárásbeli sajátságokon kívül az ilyen funkcióváltásban nagy szerepet játszott a főige jelentése is, mert ettől függően érzett bele a nyelvérzék egy bizonyos esetraggal ellátott bővítménybe hol locativusi, hol pedig lativusi funkciót.¹⁹ De a pregnáns kifejezésekre törekvés is elősegíthette a funkcióeltolódást (vö. erről még FOKOS : Nyr. XLIV, 130 ; hasonlóan GENETZ : Vir. 1900 : 27 ; KERTÉSZ : MNY. X, 57 kk. ; BEKE : Fgr. Füiz. 18 ; KLEMM : MNY. XVIII, 14, Tört. Mttan. 158—164 ; TUNKELO : Vir. 1931 : 205 kk.).

Az ősi **-n•* elemnek a mondat összefüggésében kialakult szerepeit néha alakí módosulás is követhette — a mondatfonetikai helyzettől függően (esetleg más járulékkal való kombinációja folytán).²⁰

Fenti feltevéseknek még az sem mondana ellent, ha abból indulnánk ki, hogy az **-n•* elemnek a *l o c a t i v u s* volt eredeti funkciója — ebben a funkcióban használják ugyanis a legtöbb finnugor nyelvben, sőt a távolabbi rokonyelvekben is —, mert ebben az esetben is a *l a k a l m i* használatban felvehetett *l a t i v u s i* (prolativusi) funkciót, és ebben idők folyamán meg is szilárdulhatott. Az *-n* prolativusi használatára van példánk a magyarból is : *A kígyó bebujt száján a gyomrában* (KLEMM, Tört. Mttan. 187).

¹⁸ Érdekes KETTUNEN fejtegetése : „Tuo vokaalin loppuheitto (myös murteit-tain samojedissa) on lokatiivin genetiivisessä funktiossa niin luonnollinen, että sitä vastaan ei luulisi väittävän kenenkään, joka tuntee vähääkään avarammin äännekehityksen lajeja” (i. h.).

¹⁹ Pl. *messze lakik* (hol?) ; *messze ment* (hová?)
ott van (hol?) ; *ott hagyta* (ered. hová?)

²⁰ A rövidebb, véghangzó nélküli alakok keletkezésére elfogadnám KETTUNEN magyarázataát (l. fent), a permi *-ń-t* pedig a loc. **-n* + lat. **-j* összeolvadásával magyaráznom.

Ilyen alkalmi funkcióváltással találkozunk a fi *-ssa*, *-ssä* iness. rag használatában is, amely szintén előfordulhat lativusi értékben, ha konkrét cél érdekében történő foglalkozást jelöl; pl. *hän on kalassa, mansikassa, heinässä* 'ő halban, eperben, szénában van' = *halászni, eprészni, szénát gyűjteni*.²¹ — Egy alkalmi használat végleges megörögződésére pedig példa a permi transitivusi, ill. prolativusi *-t*, amely eredetileg locativus rag volt (LAKÓ: SUST. XCVIII, 228).

A példák felsorolását még folytathatnám, de — úgy vélem — ennyi is elég annak bizonyítására, hogy egy eredetileg locativusi értékben használt **-n* is hordozhat lativus rag funkciót. Ha most már MÉSZÖLY magyarázatát is úgy értelmezzük, hogy a főnévi igenév *-ni* végzete eredetileg locativus rag volt, és csak bizonyos mondattani helyzetben, pl. helyváltoztatást jelentő igék mellett jutott lativusi funkcióhoz, amely azután bizonyos analógiás ráhatások folytán hozzá is tapadt — akkor az ő elgondolása volna a legmeggyőzőbb. Ebben az esetben a KÁLMÁN BÉLÁTÓL feljegyzett ivádi alak: „*Elmentem a Bálindvól kukoricászárnyai* = kukoricaszarat hozni vagy vágni (MNY. XLVIII, 118), ugyanannak a szemléletnek tükrözése volna, mint a már említett fi. *hän on kalassa* 'ő halászni van', vagy a kovásznai: *sosdiba voltam* = sóskát szedni voltam-féle inessivusos szerkezetek.

Ha azonban továbbra is egy alapnyelvi **-n* lativus ragot keresünk a *-ni*-ben, akkor ismét csak ott állunk az ősi **-n* lativus rag meglétének, és az **-n* locativustól való genetikai elkülönülésének a problémájánál, amelyben — mint láttuk — máig sem tudnak egységes álláspontra jutni finnugor nyelvészeink.

4. Bármelyik feltevést fogadnánk is azonban el, mindenképpen tisztáznunk kell a *-ni* infinitivus képzőnek a vogul *-nə* (*-ne*) igenévképzőhöz (ill. lativus raghoz), valamint a palóc nyelvjárásból ismert *-ni* (*-nyi*) „család helyrag”-hoz való viszonyát.²²

A palóc *-ni* (*-nyi*) képzőről egyelőre nem beszélve, nézzük meg a *-ni* főnévi igenévképző és a vogul (MUNK.) *-né*, (LAKÓ) *-ne* igenévképző egymással való kapcsolatát.²³

Hangtani szempontból nem volna az egyeztetésnek akadálya, hiszen a 3. szem. birt. személyragból (**-s-*ből) mássalhangzó utáni helyzetben *e* lett (pl. *kolē* 'háza'; LAKÓ, i. m. 27), így a *-ne* *e*-je szabályszerű fejleménye lehetne egy mássalhangzó utáni helyzetben álló 3. szem. **s* névmáselemnek. Funkció tekintetében azonban látok nehézségeket. Az igenévnek azt a bizonyos lativusi értékét, amelynek alapján SZABÓ D. (MNY. XXXIV, 423) és MÉSZÖLY (i. m.) a magyar *-ni* és vog. *-ne* igenév képző lativusi eredetét bizonyítani próbálják, csak átvitt értelemben lehet a tőlük felsorolt példákba

²¹ Hasonló funkcióban találkozunk a magyar inessivussal néhány nyelvjárási adatban, „*sosdiba*” (= sóskában) *voltam, eperbe, málnába,ogyoróba jártam* = sóskát stb. szedni. (Háromszék m. Kovászna; vö. SZINNYEI: NYK. XXVIII, 216).

²² Genetikai kapcsolatukat vallja: SZABÓ D: NYK. XXXIV, 423; MÉSZÖLY, Nyelvt. fejt. 19, ÖMSz. 183; másképpen: BUDENZ: UA. 386. és FOKOS: KSz. VIII, 326, akik lativus ragos névutóból származtatják a vogul *-né* lativus ragot, és MUNKÁCSI: NYK. XXII, 6, 23, valamint BEKE: NYK. XXXV, 170—173, legújabbban LIIMOLA: SUST. LVII, 43, akik a *-nél*-ből rövidült alaknak tartják. Utóbbi a vogul *-né* ragot el is különíti a *-né* igenévképzőtől (i. m. 33).

²³ MUNKÁCSI *e* betűjelének két hangértékben (*e*, *ə*) való használatáról l. LAKÓ, Északi manysi nyelvtanulmányok 45.

belemagyarázni, SZINNYEI szerint pedig egyáltalán nem. „A *-ne* (*-nə*) képzőben nincsen semmi lativusi érték; funkciói részint a magyar *-ás*, *-és*, részint a magyar *-ó*, *-ő* képző funkcióinak felelnek meg, pl. *männə* 'menés, menő'; *elnə* 'ölés, ölvő'” (MNy. XXXII, 219). — A m. *-ni*, vog. *-nə*, osztj. *-nä* lativus r a g tárgyalásakor meg sem említi a magyar-permi infinitívus végződést (NyH.⁷ 137: Fgr. Spr.² 66). — LAKÓ is csatlakozni látszik ezen felfogáshoz: „Feljegyzéseimben legtöbbször jelen idejű melléknévi igenévi funkciója van; néhány példában passzív jelentésű”, pl. *älne mā* 'településre kijelölt hely' (tkp. „laknivaló hely”), vagy *tötne tūp* 'evező, melyet visznek' (i. m. 45). Véleményem szerint a *-ne* igenévképzőnek ezen passzív használatát értelmezték kutatóink infinitívusnak, ill. lativusnak. Pl. az *änēm tēnē matēr totēn*-féle mondatot SZABÓ D. — MUNKÁCSI nyomán — így értelmezi: „nekem *enni* (v. *evésre*) valamit hozz” (i. m. 423). Ez pedig szerintem szó szerint azt jelenti: nekem hozz valamit, ami *megehető* (amit *megehetek*), vagy SZINNYEI szerint: 'nekem *evő*-valamit hozz!' (MNy. XXXII, 219). Ugyancsak passzív part. praesensnek értelmezhetjük a MÉSZÖLY-től 'csép, verni (való) fa'-értelemben használt *wāχnə jiw*-et is (i. m.), és így adhatjuk vissza: 'verő fa, amivel vernek, amit *verésre* használnak'.

Az infinitívusi és lativusi érték tehát feltehetően a passzív használat révén alkalmilag tapadt a *-ne* végű igenévhez. [Másképpen vélekedik LŐCSEI, aki a *-ne* infinitívusi szerepét tartja elsődlegesnek, és a más irányban való differenciálódást későbbinek (NyK. XLVII, 353).] Ez a körülmény azonban még nem jelentené az egyeztetés akadályát. Az, hogy a képzőnek a vogulban eredetileg part. praesens képző szerepe volt, és csupán alkalmi használatban tapadt hozzá az infinitívusi érték, még nem zárná ki a permi-magyar *-ni* inf. képzővel való genetikai kapcsolatát.²⁴ Azonos képzőelemnek különféle funkciókban való megszilárdulása az egyes rokon nyelvekben külön nyelvi fejleménynek is tekinthető.

Az a kérdés azonban, hogy a vog *-nə* (*-ne*) igenévképző kapcsolatba hozható-e a *-ne* lativus raggal — amelynek ma már KÁLMÁN B. szóbeli közlése szerint csak a véghangzó nélküli *-n* ragos alakja használatos —, még tisztázásra vár, hasonlóképpen a palóc nyelvjárásból ismert ún. „családi helyrag”-gal való összefüggése is.

Anélkül, hogy ennek a kérdésnek végleges megoldását még csak meg is kísérelném, két lehetőségre szeretnék rámutatni.

a) Lehetséges, hogy a *-ne* igenévképző passzív használata folytán jutott egy bizonyos lativusi mellékértékhez, pl. *älne mā* = lakó hely, ill. laknivaló hely, az a hely, ami lakásra, településre alkalmas (mire?), v. *tēnē matēr totēn* 'evő-valamit' = evésre valamit [vö. m. *öltöruha*; Szamoshat: *Két öltöző ruha*, azaz: 'két öltözni való, két felöltésre alkalmas ruha'].

Ez a lativusi érték azután hozzátapadhatott a *-ne*-hez, és így az alkalmassá vált a *hová*, *mire* irányú jelölésére, lativus raggként való használatra.²⁵

²⁴ L. erre vonatkozóan RAVILA megállapítását: „Eräät suffiksit näyttävät kelpaavan samassakin kielimuodossa johtamaan tekijän, teon ja teon tuloksen nimiä, lisäksi infinitiivejä ja partisipeja, vieläpä erinäisiä finiittimuotojakin” (Vir. 1945: 148; hasonlóan jóval korábban KERTÉSZ: NyK. XLIII, 385).

²⁵ Képzőelemnek raggá fejlődése igen gyakori jelenség a finnugor nyelvekben (l. a kérdés irodalmát: TAULI: FUF. XXXII, 186).

Ezen kiindulópont helyességének ellenőrzéséhez azonban vogul nyelv- emlékek tanúvallomása volna szükséges, hogy megállapíthassuk a *-ne*-nek igenév funkcióban való használata a lativushoz viszonyítva elsődleges volt-e (esetleg egyidejű), vagy sem. Ilyenekre azonban sajnos nem támaszkodhatunk. Egy meggondolkoztató szempontra azonban mindenesetre felfigyelhetünk, és ez az, hogy pl. a *permi*ben, amelyből a *-ni* igenév képző a magyarba (és talán magyar közvetítéssel az ugorba is) átkerült, a *-ni*-nek *nincsen* lativusi funkciója. Találkozunk ugyan egy lativusi *-ń* elemmel, (pl. zürj. *kymín* 'mit dem Gesicht nach unten umgestürzt'; votj. (AMIN.) *kömin* id. stb.; vö. UOTILA, KonsP. 233), ez az *-ń* azonban semmiképpen sem hozható összefüggésbe a főnévi igenév eredeti *-nis* (< **nis*•) végződésével, hanem feltehetően egy ősi **-n*-nek más elemmel, esetleg az ősi **-j* > *-i* lativus raggal való kapcsolatával. Ez az *i* palatalizálhatta az *-n*-t, majd eredeti funkciójának elhomályosodásával le is kophatott.²⁶ A jésülési folyamat UOTILA szerint az ősspermi korban ment végbe (i. m. 427), az *i* lekopása pedig a magyar végmagánhangzók lekopásával egy időben, a XIII. sz. közepén fejeződhetett be.

Meg kell említenem, hogy erre az *-ń* lativus ragra — amelyet megtalálunk az approximativus *-lan* ragjában is (*mortlan* 'zu einem Menschen') —, nem találtam példát a nyelvemlékekben. Fenti *-ń*-nek a votj.-ban előforduló *-n* alakváltozata (G. *kimín uszini* 'auf das Gesicht niederfallen, vorwärts fallen'; AMINOFF, VÄM. 26), valamint az instrumentalis raggal való funkcionális egyezése is arra mutat, hogy egy ősi **-n*• raggal függ össze. (Másképpen UOTILA, KonsP. 233, aki funkció egybeeséssel járó alakkeveredéssel magyarázza.)

b) Most pedig áttérnék a vog *-ne* lativus suffixum egy másik magyarázatára is. Lehetséges, hogy a vog *-ne* lativus rag genetikailag nem is egészen azonos a permi-magyar *-ni* infinitivus képzővel, legalábbis magánhangzó-elemét tekintve. Míg ugyanis a permi-magyar *-ni* (*-ni*) *-i*-je 3. személyű birtokos személyragra megy vissza, a vog *-ne* (*-nē*) és talán a palóc *-ni* (*-nyi*) második eleme, egy lativusi **-j* (**-i*)-re.

Utóbbinak ugyanis éppen úgy lehet *-e* megfelelése a vogulban (pl. KANN. AK. *l-ηηə* 'stromabwärts'; MUNK. K. *noηkhe*, *-khwē*, P. *nun̄k* 'nach oben, aufwärts'; TOIVONEN: FUF. XXVIII, 12), mint *i* megfelelése a magyarban (*neki*, *te*, *messi*).

Olyasféle alaki egybeeséssel állhatunk szemben, mint az ilyen alakpároknál: *felibe* vág (birt. szem. rag), *telibe* talál (lativus).

A ma csak egyes nyelvjárásokban — „családi helyrag”-ként használt *-nott* (*-nött*), *-nól* (*-nöl*), *-ni* suffixumok, amelyeket egyeztetni szoktak a vog. *-nat*, *-nal*, *-nə* és osztj. *-nāt*, *-nā*-val (vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 131, 133, 137), nézetem szerint megengedik azt a feltevést, hogy az említett nyelvekben, ill. nyelvjárásokban különnyelvi fejleményként jöjjenek létre, két elsődleges esetrag összetapadásából, függetlenül a permi eredetű *-ni* (vog. *-ne*) igenév-képzőtől (a másodlagos esetragok között tárgyalja őket SZINNYEI is: Fgr. Sprw.² 67, NyH.⁷ 131, 133, 137 és BERRÁR, Tört. Mttan. 33—35).

Ennél többet a képző eredetének és rokon nyelvi megfelelőinek kérdésében egyelőre nem tudok mondani.

²⁶ Hasonló fejlődést találunk a zürj. *-ni* kicsinyítő képzőben, amely szintén előfordul *-ń* alakban (pl. KP. *vékhi* 'eng, schmal', de: *šomañ* 'sauer'; vö. KÖVESI, kézirat), mindkettő eredeti *-n*-je az *-i* hatására vált *-ń*-nyé (vö. LAKÓ: Fgr. Ert. II, 37).

5. Egy kérdésre kell még röviden kitérnem és ez a *-ni* főnévi igenévképző ősi funkciójának kérdése. Erre alapozták ugyanis kutatóink a *-ni* elemének [illetve az egész *-ni* képzőnek] lativusi eredetét is.²⁷

Úgy érzem, hogy ez a felfogásmód erősen az indoeurópai szemléletben gyökerezik. MELICH is HIRTRE hivatkozva szögezi le végső álláspontját a főnévi igenévképző eredetével kapcsolatban: „Mint hogy azonban a főnévi igenév a mondatban eredetileg cél- és véghatározó, azért alakulása mind a finnugor nyelvekben, mind az indogermán nyelvekben lényegileg azonos. A fgr. nyelvekben is a főnévi igenév határozói eset, mégpedig egy elvont nomen actionis értékű deverbális névszónak a határozói esete” (NyK. L, 274), [szerinte lativusa]. Hasonlóan nyilatkozik KÁROLYI — BRUGMANNT és SCHMALZOT idézve — (i. m. 11). De ha HIRTRE és az indoeurópai analógiára hivatkozik MELICH, akkor kissé másképpen kellett volna megfogalmaznia végső következtetését.

HIRT szerint ugyanis az idg. nyelvekben az infinitivus gyökérenévszónak vagy deverbális névszónak a locativusa²⁸ (I. H. HIRT, Indogerm. Gram. IV, 90—93).

Ezen megállapítás az én felfogással sem áll szemben, amely szerint az infinitivus egy gyökérenévszó vagy helyesebben igenévszó *-n locativus* ragos alakja, amely speciális mondattani helyzetben jutott lativusi (cél- és véghatározói) funkcióhoz. És talán jobban megmagyarázná a képző változatos funkcióit is: állapot-, eredethatározó, kettős tárgy stb. (A különböző funkciókról I. KÁROLY, i. m. 27. NyK. LVI, 149; TOMPA: NyK. LVI, 129.)

A főnévi igenévképzőnek a legrégebbi magyar és permi nyelvemlékekben való előfordulása ugyanis nemcsak az ún. irányhatározói (lativus) szerepről tanúskodik, hanem arról a bizonyos állapothatározói szerepről (locativus) is, amely a mai kettős tárgyú szerkezetek kiindulópontja lehetett. (Vö. *Látja anyját jönni* = látja az anyját közeledőnek, jöve, jöttében, mint aki jön; vö. TOMPA, i. m. 136 kk.) De találunk példát az inf. képző alanyi szerepére is.

Nézzük meg ezeket a példákat!

a) Először a magyar nyelvemlékek adatait: HB. *Ef mend paradifumben uolov gimilcictul munda neki elnie*. E példában az *elnie* igének tárgy funkciója van. De tekintettel arra, hogy itt a *mond* nem a tulajdonképpeni *verba dicendik*hez tartozik, hanem 'parancsol, meghagy' jelentésben szerepel (I. KÁROLY, i. m. 47), így a *munda neki elnie* nem a latin accusativus cum infinitivo-féle szerkezetek analógiájára jött létre, hanem eredeti véghatározóból toldott el a tárgyi szerep felé. De eltolódhatott állapothatározóból is. A fenti szerkezettel párhuzamba állítható: *hagytam, engedtem futni*-féle inf. szerkezet nézetem szerint nemcsak azt fejezhetette ki: engedtem őt futásra — mint ahogy TOMPA gondolja — (i. m. 135), hanem: *hagytam, engedtem őt, mint futót azaz: futó állapotban lenni* [*munda neki elnie* = hagyta élő állapotban lenni].

²⁷ A képző eredetére vonatkozó véleményeket KÁROLY így összegezi: „A főnévi igenév, mint lativusragos alak, eredetileg cél- és véghatározó volt” (i. m. 27. irodalommal). E kérdésről I. még KLEMM, Tört. Mttan. 260; MÉSZÖLY, Nyelvt. fejt. 18—9; KÁLMÁN B: MNy. XLVIII, 118; a vogul infinitivus képző eredeti lativus rag szerepéről pedig SZABÓ D.: NyK. XXXIV, 426.

²⁸ Én ritkítottam.

A *kinec odut hotolm ovdonia ef ketnie* példában az infinitivusnak határozottan véghatározói funkciója van. (Mire? mi végre adott hatalom?)

Hasonlóan vég-, illetve célhatározói szerepe van az infinitivusnak a *iov felevl iochtotnia ilezie ut* példában (a példákat l. ÓMO. 69—70). Az Ó-magyar Mária-siralom: *Tuled ualmun* példájában a személyragos infinitivusnak — akár a *kell*, akár a *van* igével egészítjük is ki — a *lany*i funkciója van. Amint látjuk tehát, a legrégebb adatokban a képző valamennyi funkciójára van adatunk.

Az ugyanezen korból származó ópermi adatok is ugyanezt látszanak bizonyítani. Nézzük meg ezeket is! (Drevn. 39; Tr.²⁹ 3). *Мэд вайс'ас ва мыскыныс пѳѳѳ туйан* ['Hadd hozzanak vizet (hadd hozassék víz) megmosni a ti lábaitokat']. E példa infinitivusa: célhatározó; (uo. 43. Szos.²⁹ 10) *сэс' пѳѳѳныс вѳѳпныс мѳѳ кыл'асѳн, куз'у пѳѳѳ с'этус нылу вормѳѳч'уныс* ['és akkor kezdének szólni más nyelveken, ahogyan a Szentlélek adta (engedte) nekik szólniok']. A *вѳѳпныс* véghatározói funkcióban, a *вормѳѳч'уныс* a НВ. *munda neki elnie* féle adatéval teljesen azonos ún. kettős tárgyú szerkezetben fordul elő. Utóbbi is visszavezethető állapothatározóra: 'ahogyan a Szentlélek engedte az ő szólásukat, őket, mint szőlőkat'³⁰; (uo. 66; LE.³¹ 60) *сыз' с'этас пиуслы кутныс олѳѳѳс ас пычкас* [Így adta a fiúnak is, hogy élete legyen őmagában'] (mi célból? mi végre?); (uo. 66; LE. 62.) *ызѳѳаланѳс с'этас сылы йорд'йалѳѳѳс уз'алныс* ['hatalmat adott neki arra, hogy ítéletet hozzon'] (mire?); (uo. 68; LE. 129.) *бара локтыс' н'ималанкѳѳт ворд'йалныс лѳѳй'айаслы и кулѳѳмайаслы* ['Ísmét eljön dicsőséggel ítéletet mondani elevenekre és holtakra']. Mindhárom példában vég-, ill. célhatározói funkciója van az igenévnek.

A LITKINTől utolsónak említett adatban (i. m. 114) pedig az ÓMS. *ualmun* alakjéhez hasonlóan a *lany*i szerepe van az inf.-nak (uo. 68; LE. 164) *туйас выим, вэвс'кыд ина гырыс'эдныс тѳѳѳ* ['illő (méltó dolog), téged igazán dicsőíteni'].

Mindezen funkciókra, sőt később a rövidebb infinitivusi alak állítmánya *lany*i funkciójára is bőséges példaanyag áll rendelkezésünkre mind a magyar kódexirodalomból, mind pedig a permi népköltészetből. Előbbire l. példákat KÁROLY, KERESZTES, ТОМПА idézett munkáiban; utóbbiakra SZENDREY: НУК. XLVI, 205, 207, 222, 229, 233; KÖVESI, kézirat.

E funkciók elsődleges vagy másodlagos voltára nem mernék olyan határozott következtetéseket levonni, mint fent említett kutatóink. Nézetem szerint minden igenév, így pl. a főnévi igenév funkciója is a mindenkori mondatbeli helyzet, illetőleg az állítmány függvénye.

Nem beszélhetünk tehát elsődleges és másodlagos funkciókról: „Mert nincs a fgr. igenévek eredeti és másodlagos jelentése: gazdag és változatos használatát simultannak és nem successivnek kell tartanunk” (vö. KERTÉSZ: НУК. XLIII, 385).

Ennek igazolására legyen szabad MÉSZÖLY példáját alapul vennem. *Favágni van* (hol? milyen állapotban?) állapothatározó (vö. SZEG-

²⁹ Ópermi nyelvmélekek rövidítései. (Tr. = Троици; Szos. = Сошествия св. буха).

³⁰ Az igenévek állapothatározói funkciójáról l. MÉSZÖLY, Nyelvt. fejt. 58. kk.; ТОМПА: НУК. LVI, 137. kk.

³¹ LE. = Лепехипские—Евгеньевские тексты.

LETI: NyF. XXIII, 17—18; másképpen KLEMM, Tört.Mttan. 261); *favágni megy* (hová? mi célból?) vég- és célhatározó; *favágni* (= *fát vágni*) **kell, szükséges** (mi kell?) alany. *Ély szívós, hogy nem vághatni szét [a fát] baltával sem* (mit állítok a fáról?) állítmány.

A tanulságokat a következőkben foglalhatom össze:

1. A *-ni* főnévi igenév képző, amelynek szabályos megfelelője a permi *-ni* és vog. *-ne* igenévképző, eredetileg **-n*• lokális suffixumból (locativus ragból) és 3. szem. birtokos személyragból álló képzőelem volt.

2. Kezdetben — mint igeneveinket általában — személyragosan használták. Hasonló jelenséggel találkozunk a rokon nyelvekben is.

3. A 3. szem. birtokos személyragos alak mellett tovább élt a rövidebb, „határozatlanabb” alak az általános vagy határozatlan alany jelölésére.

4. Eredeti funkciója nemcsak a lativusi (vég- és célhatározó) funkció lehetett. Ősi funkciójából — feltehetően egyidejűleg — fejlődtek ki összes ismert funkciói, részint a főige függvényeként, másrészt a pregnánsabb kifejezésre törekvés folyományaképpen.

A. KÖVESI MAGDA

Das Infinitivsuffix *-ni* im Spiegel der verwandten Sprachen

Die Verfasserin versucht auf Grund der syrjänischen und wogulischen Entsprechungen festzustellen, daß:

1. Das Infinitivsuffix *-ni*, dessen regelrechte Entsprechung das permische Verbalnomensuffix *-ni*, sowie das wogulische *-ne* ist, war ursprünglich eine Zusammensetzung aus dem Lokalsuffix **-n*• (Lokativendung) und einem Bildungselement der Possessivendung 3. Person.

2. Wie unsere Verbalnomina auch sonst, wurde es anfangs mit Personalendung gebraucht. Ähnliche Erscheinungen finden wir auch in den verwandten Sprachen.

3. Die kürzere (unbestimmtere) Form wurde zur Bezeichnung des allgemeinen oder unbestimmten Subjekts angewendet.

4. Ihre ursprüngliche Funktion wird nicht nur die lativische (finale bzw. Resultatsbestimmung) Funktion gewesen sein, sondern vermutlich gleichzeitig entwickelten sich auch ihre sämtlichen anderen Funktionen, teilweise als Ergänzungen zum Hauptverb, teilweise im Bestreben nach mehr praegnanten Ausdrücken.

A. M. KÖVESI